

JADVYGOS ČIURLIONYTĖS FOLKLORISTIKA IKI 1940-ŪJŲ METŲ

ŽIVILĖ RAMOŠKAITĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Jadvyga Čiurlionytė – lietuvių etnomuzikologijos pradininkė

Jadvyga Čiurlionytė apie 1959 m.

Baigiantis 1999-iesiems, gruodžio 17 d. minėjome įžymios etnomuzikologės Jadvygos Čiurlionytės (1899–1992) 100-ąsias gimimo metines. Šios talentingos įvairiapusės asmenybės veikla aprėpė daugelį muzikinės kultūros sričių, jas praturtinusi reikšmingais darbais.

Pats pirmasis J. Čiurlionytės profesinės veiklos baras buvo fortepijono pedagogika ir vaikų bei jaunimo muzikinis ugdymas, kurį vainikavo pirmasis lietuviškas fortepijono pradžiamokslis „Mažasis pianistas“. J. Čiurlionytė taip pat buvo pirmoji savo brolio kompozitoriaus Mikalojaus Konstantino Čiurlionio kūrinių redaktorė, parengusi spaudai jo rankraščius, o kai ką, kas neišliko, atkūrusi iš at-

minties. M. K. Čiurlionio muzikinės kūrybos išsaugojimu ji rūpinosi visą gyvenimą – rašė straipsnius, recenzavo kūrinių atlikimą, skaitė pranešimus konferencijose. Siekdama kuo tiksliau atskleisti įžymaus dailininko ir

kompozitoriaus asmenybę, jos formavimąsi ir aplinką, kurioje ji skeidėsi, J. Čiurlionytė parašė unikalią knygą „Atsiminimai apie M. K. Čiurlionį“.

Vienas reikšmingiausių Jadvygos Čiurlionytės veiklos barų – folkloro tyrinėjimai. Juos plėtodama ir gilindama, ji išaugo į mokslininkę, klojusią lietuvių muzikinės folkloristikos pagrindus. Šios srities darbai išgarsino J. Čiurlionytę toli už Lietuvos ribų ir dar jai gyvai esant įėjo į lietuviškų tiriamųjų darbų aukso fondą.

Šio straipsnio tikslas – detaliau pažvelgti į ankstyvąjį – iki 1940 metų – J. Čiurlionytės veiklos laikotarpį, jos darbą Lietuvių tautosakos archyve, pirmuosius dainų užrašymus, melodijų šifruotes iš fonografo plokštelių, pirmąsias publikacijas. Apie tai iki šiol plačiau nebuvo rašyta.

1937–1940 metų veikla

Jadvygos Čiurlionytės gyvenimas galėjo pasukti ir kita vaga. Ji turėjo visus duomenis ir galimybes darbuotis bet kurioje muzikinėje srityje. Gamtos buvo apdovanota dideliu talentu – nepaprastu muzikalumu, absoliučia klausa, muzikine atmintimi, menine intuicija, pastabumu. Nuo mažens ugdytas muzikinis skonis buvo vainikuotas aukšto lygio profesionaliu muzikiniu išsilavinimu. Be to, J. Čiurlionytė buvo gyvo intelekto, savarankiško mąstymo asmenybė ir ori, atsakinga, tvirto būdo moteris. Tokių žmonių gyvenimas neretai būna sunkus ir komplikotas. J. Čiurlionytei sugrįžus trečiojo dešimtmečio viduryje po penkerių studijų metų su Berlyno konservatorijos diplomu, ji buvo viena iš nedaugelio ryškių išsilavinusių Lietuvos muzikančių moterų. Viešajame muzikiniame gyvenime, kaip ir vadovaujančiuose postuose, moterų nebuvo matyti, čia reikėsi vyrai, kurių pats įtakingiausias buvo Juozas Naujalis. J. Čiurlionytei pradėjus ieškoti darbo, netrukus tapo aišku, kad jį rasti bus sunku. Buvo sumanusi gauti mokytojos vietą Kauno muzikos mokykloje – ėjo prašytis ir pas jos direktorių J. Naujalį, tačiau čia jai vietos neatsirado¹.

Reikėjo imtis pedagoginio darbo kitose Lietuvos vietose, taip pat duoti privačias pamokas, verstis kitokia veikla. 1933 m. J. Čiurlionytė parašė muziką brolienės Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės pasakai „Dvylika brolių juodvarniais laksčiusių“, vėliau kūrė daineles ir nedideles fortepijonines pjeses vaikams. Šiuose veikalėliuose ji kūrybiškai naudojo lietuvių liaudies muziką.

Lemtingas posūkis tautosakinio darbo link įvyko 1937 m., kai J. Čiurlionytė buvo priimta į Lietuvių tautosakos archyvą. Kokiomis aplinkybėmis tai įvyko, niekas nėra nurodęs. Kiek žinoma, ji pati atėjo pas Joną Balį ir pasiūlė dirbti². Nėra abejonų, jog, prieš ryždamasi tokiam žygiui, ji buvo apgalvojusi šį pasirinkimą. Su liaudies muzika ją siejo ankstyva vaikystė Druskininkuose. Atmintyje buvo išlikusios namų choro atliekamos M. K. Čiurlionio harmonizuotos liaudies dainos, jo improvizacijos, kuriose suskambėdavo dzūkų melodijos. Kaip ji pati tas melodijas išgirdo, žinome iš „Atsiminimų apie M. K. Čiurlionį“: „<...> kai pasigirdo daina iš tolumos, lyg iš padangių erdvės staiga stebuklingai subangavusi, sustojome visi trys. Tai jaunimas sek-

madienio popietį Nemuno atšlaites skardeno, o jų jauni balsai pripildė erdvę ir širdį neišpasakyto ilgesio. Brolis ilgai stovėjo, į pušies liemenį atsirėmęs, ir man pasirodė, kad jo akys švytėjo. Norėjosi paklausti ir kokia čia daina, ir kas ją dainuoja, ir kodėl ji tokia graži. Bet buvo nedrašu, nes ir tėvas tylėjo, ir jo veidas buvo kažkodėl liūdnas. Tai ir mane apėmė graudulys, nors buvo vasara ir laukai žaliavo"³.

Autobiografijoje (Curriculum vitae), rašytoje jau dirbant Lietuvių tautosakos archyve, Jadvyga Čiurlionytė yra nurodžiusi visas mokymosi ir studijų vietas bei darbo vietas. Šis dokumentas⁴ nebuvo spausdintas, tad pateikiame jo faksimilę:

Curriculum vitae

Esu gimusi 1899 m. gruodžio m. 17 d. Druskininkuose. Iki 1915 m. mokiausi privačiai; nuo 1915-1918 m. lankiau Maskvos Filarmonijos mokyklos fortepijano klasę, ten patėjau gimnazijos kursą. Šios mokyklos nebaigus išvažiavau į Leipzigą, kur nuo 1920-1923 m. lankiau konservatoriją: prof. Teichmullerio fortepijono klasę, harmoniją ir kontrapunktą pas prof. Krehlį ir Reuterį. Nuo 1923-1925 m. lankiau Berlyne Stern'o konservatoriją, studijuodama fortepijoną pas Breithauptą ir teoretinius dalykus pas prof. Klatte. Šią konservatoriją baigiau 1925 metais, kaip muzikos mokytoja su specialybe - fortepijonu.

Nuo 1925-1926 m. dėščiau Klaipėdos konservatorijoje skambinimą fortepijonu. Nuo 1926-1934 m. gyvenau Kaune, duodama privačias pamokas (fortepijonas, harmonija). Nuo 1934-1936 m. dėščiau dainavimą ir muziką Marijampolės Valstybinėje Mergaičių gimnazijoje. 1936-ais metais dirbau man Šviet. Ministerijos pavestą M.K. Čiurlionies kūrinių redagavimo darbą. Nuo 1937 m. kovo mėn. 15 d. dirbu Liet. Tautosakos Archyvo.

J. Čiurlionytei įsitraukus į folklorinę veiklą, tautosakos rinkimo ir tvarkymo darbas buvo įsibėgėjęs. Tai prisidėjo prie J. Čiurlionytės, kaip folkloro mokslininkės, greitesnio brendimo. Į koki darbo kontekstą ji pakliuvo?

Lietuvių tautosakos archyvas, į kurį 1937 m. kovo 15 d.⁵ atėjo dirbti muzikos eksperte Jadvyga Čiurlionytė, veikė jau dvejus metus. Tai buvo vienintelė valdžios išlaikoma institucija, kuriai buvo pavesta rūpintis tautosakos reikalais. Įstaigai, 1935 m. įkurtai prie Švietimo ministerijos, nuo pat pradžių vadovavo etnologas ir folkloristas, daktaras Jonas Balys, organizavęs jos darbą itin tvarkingai, planingai ir nuosekliai. Sumanaus vedėjo ir talentingo mokslininko dėka sparčiai buvo kaupiami rankraštyno fondai, o

po nepilnų įstaigos darbo metų pradėtas leisti ir specialus tęstinis „Tautosakos darbu“ leidinys. J. Balys subūrė aktyvių tautosakos rinkėjų grupę, užrašinėjusių medžiagą įvairiose Lietuvos vietovėse. Šie žmonės buvo nuolat konsultuojami, nukreipiami, ko pirmiausia turėtų ieškoti ir užrašyti. Radusiems geresnį pateikėją buvo patariama skubiai pranešti Archyvui, kad būtų galima jį įrašyti į fonografo plokšteles. Nuo pirmų darbo dienų J. Balys rūpinosi ryšiais su užsienio tautosakos tyrimo centrais, kaupė mokslinę literatūrą ir Europos kraštų specialius periodinius leidinius, taip pat stengėsi supirkti visas lietuvių tautosakos knygas — nuo retų senųjų leidinių iki pačių naujausių⁶. Prie Archyvo buvo suburta Taryba, į kurią įėjo įžymūs tautosakos rinkimo sąjūdžio atstovai — A. Sabaliauskas, J. Ambrazevičius, J. Tallat Kelpša, M. Biržiška, P. Būtėnas, S. Šimkus, J. Elisonas. 1935 m. liepos 22 d. įvyko pirmasis šios Tarybos posėdis⁷.

J. Balys rūpinosi tautosakos rinkinių, sukaupėtų okupuotame Vilniuje esančioje Lietuvių mokslo draugijoje, likimu. Kadangi diplomatinių santykių nebuvo, ryšiai buvo palaikomi per Latviją. Nepraėjus nė pusmečiui nuo Archyvo įkūrimo, J. Balys kreipėsi laiškais į LMD vadovybę, aiškindamas būtinybę Kaune esančiam Archyvui gauti geriausių Vilniuje saugomų rinkinių kopijas. Vadovybei sutikus, suorganizavo perrašymą ir išrūpino iš valdžios papildomų lėšų.

Archyvo taryba svarstydavo gana konkrečius tautosakos tvarkymo klausimus. Daugiausia laiko užimdavo ginčai dėl muzikos dalykų. Dauguma Tarybos narių nebuvo muzikai, tad 1935 m. pabaigoje nutarta sudaryti specialią Muzikų komisiją, į kurią pasiūlytas Juozas Tallat Kelpša ir du nauji nariai — Antanas Račiūnas bei Aleksandras Kačanauskas. Jai ir buvo pavesta svarstyti visus muzikinius reikalus, taip pat tikrinti gautus melodijų rinkinius. Greitai paaiškėjo, kad šis visuomeniniais pagrindais atliekamas darbas reikalauja labai daug laiko. Komisija pasiūlė, kad būtų paskirtas apmokamas muzikos ekspertas. Juo tapo A. Račiūnas.

1936 m. birželio 3 d. Muzikų komisijos posėdyje buvo svarstomas naujas sumanymas — antologinio pobūdžio leidinys, atspindintis lietuviškų melodijų tipų įvairovę. Jo būtinybė esą akivaizdi: ieškantiems įdomios folkloro medžiagos kompozitoriams nėra ką nurodyti, nes esami spausdinti rinkiniai atspindi tik kurią nors vieną apylinkę, be to, juose esanti primityvi arba ir visai netinkama melodijų užrašymo technika. Buvo taip pat pabrėžiama, kad šiuose rinkiniuose „pradingsta įdomesnės melodijos tarp gausybės paprastesnių ir ypač užsieniečiams sunku jas pastebėti“⁸. Dainų tekstai turėsią būti išversti į kurią nors užsienio kalbą.

Projektą įgyvendinti buvo pasiryžusi Muzikų komisija — A. Račiūnas, J. Tallat Kelpša ir A. Kačanauskas. 1936 m. rugsėjo mėnesį per Eltą išplatinatoje informacijoje buvo sakoma, kad ši antologija jau rengiama ir po metų pasirodysianti. Tačiau tą patį rudenį A. Račiūnas, vienas iš rengėjų, išvyko studijuoti į Paryžių. Paskyrus kitą Komisijos narį, J. Karosą, darbas beveik nepajudėjo, nes ir jis netrukus išvyko dirbti į Klaipėdą. Kaip tik tada, 1937 m. pradžioje, Archyvo akiratyje pasirodė Jadvyga Čiurlionytė. 1937 m. sausio 30 d. rašte Kultūros reikalų departamento direktoriui J. Balys pristato ją kaip numatytą naują muzikos ekspertę. Turbūt oficialus tvir-

tinimas šiek tiek užtruko – Čiurlionytė pradėjo dirbti kovo 15 d. (šią datą J. Balys nurodo ir „Tautosakos darbu“ V tomo „Pratartyje“, ir kituose Archyvo dokumentuose).

Jadvygai Čiurlionytei atėjus į Archyvą, jame, be kelių kitų bendradarbių, darbavosi Zenonas Slaviūnas (Slavinskas), ėjęs melodijų tvarkytojo pareigas ir fonografu įrašinėjęs liaudies dainininkus bei muzikantus. Šį darbą jis dirbo nuo Archyvo įkūrimo, o pradėjo dar anksčiau, 1934 m., įsteigus Liaudies melodijoms rinkti komisiją. Kaip tik Z. Slaviūno dėka sustiprėjo dėmesys melodijoms, jos buvo pradėtos rinkti sistemingai⁹. Z. Slaviūnas tuomet buvo jau nemažą patirtį sukaupęs folkloristas: jis tiesiogiai bendraudavo su kaimo dainininkais ir muzikantais, rinko iš jų vertingą informaciją apie platesnį folkloro gyvavimo kontekstą. 1933 m. jis jau rašė straipsnius į jaunimo spaudą, o netrukus pasirodė ir pirmieji jo tiriamieji darbai. 1935 m. Archyvo išleistame „Tautosakos darbu“ I-ame tome buvo išspausdintas Z. Slaviūno straipsnis „Lietuvių liaudies dainų kataloginės sistemos“, o 1937 m. pasirodžiusioje šio leidinio trečiojoje knygoje buvo paskelbta išsami jo studija „Lietuvių kanklės“, diplominis darbas, kurį labai gerai įvertino Balys Sruoga, vėliau Jonas Bendorius¹⁰.

Taigi Lietuvių tautosakos archyve Jadvyga Čiurlionytė rado sumanius, darbščius bendradarbius ir palankią sėkmingam darbui dirvą¹¹. Reikia manyti, pradedančioji folkloro ekspertė susivokė naujoje situacijoje, įvertino savo privalumus ir trūkumus, o staiga pasinėrusi į naują darbą, patyrė ir didelį atradimo džiaugsmą. Jos buvusi mokinė, etnomuzikologė Genovaitė Četkauskaitė apie tai rašė: „Pačios J. Čiurlionytės pasisakymu, ją tuomet tiesiog apstulbino nepaprasta liaudies talentų jėga ir tie milžiniški, šiaudinėse pastogėse slypintys lobiai: tai margaspalvių dermių tonais atausti, tai savitai iškeliantys kvintą, tai skaidrios mažorinių funkcijų harmonijos. O kokios originalios, motorinės dinamikos ir žaismingumo kupinos buvo sustartinės, kurias ji, dirbdama drauge su Z. Slaviūnu, pirmą kartą išgirdo ir užfiksavo fonografo plokštelėse, kaip visiškai nykstantį reiškinį, ateities kartoms“¹².

Liaudies muzika ir pažintis su kaimo žmonėmis J. Čiurlionytę labai paveikė. Kaimo žmonėse ji matė civilizacijos nepaliestą natūralumą, paprastumą, sielos grožį. Po daugelio metų, prisimindama tuometinę savo būseną, ji kalbėjo: „Tas paprastumas, nuoširdumas taip įgėlė į širdį, kad pagalvojau sau: nieko aš nenoriu, noriu to paprastumo, tos gamtos, tų žmonių su auksine širdim“¹³. Dvasingas, emocionalus santykis su folkloru, jo suvokimas kaip žmogaus kūrybos, išvelgiant joje dar ir psichologinę raišką, būdingesnis menininkui, bet ne mokslininkui. Turbūt tai ir turėdavo galvoje pati J. Čiurlionytė, įvairiomis progomis sakydama, jog ji esanti daugiau muzikantė nei mokslininkė. Beje, tokia nuostata ryškiai juntama tiek pirmuosiuose, tiek vėlesniuose jos folkloro tyrinėjimuose.

Pradėjusiai dirbti Archyve Jadvygai Čiurlionytei teko perimti antologijos rengimo reikalus. Buvo akivaizdu, kad numatytas jos išleidimo terminas jau nevykdomas, leidinys vėlavo. Ankstesni ekspertai – A. Račiūnas ir J. Karosas – šį tą, matyt, buvo atrinkę, bet ilgai užtrukdavo medžiagos aptarinėjimas Muzikų komisijoje. J. Balys apie tai užsiminė: „...pasirodė,

kad tokiaame subjektyviame dalyke, koku yra menas, bet kokiam kolektyvui visada yra sunku prieiti vieningą nuomonę¹⁴. Iš šios jo frazės gali kilti mintis, kad antologiją visi išvaizdavo veikiau kaip meno, o ne kaip mokslo leidinį... Tapo aišku, jog darbo imtis turi vienas žmogus. Juo 1937 m. gruodžio 6 d. Archyvo taryba oficialiai paskyrė muzikos ekspertę Jadvygą Čiurlionytę, „duodant jai visišką laisvę muzikos dalykuose, bet kartu uždedant ir visą atsakomybę“¹⁵. Greičiausiai toks oficialus įgaliojimas buvo reikalingas pačiai Čiurlionytei, kad ji galėtų dirbti savarankiškai, „neprižiūrima“ Muzikų komisijos.

Visa medžiaga antologijai buvo renkama iš neskelbtos Lietuvos tautosakos archyvo medžiagos. J. Čiurlionytė peržiūrėjo daugybę rankraštinių rinkinių ir išklaušė gausius fonografo plokštelių įrašus. Besigilindama į įvairiose Lietuvos vietovėse užrašytą medžiagą, ji pastebėjo, kad yra melodijų, kurios aptinkamos tik Dzūkijoje, o kitos – tik Aukštaitijoje. Pamažu ryškėjo ir kitų etnografinių sričių melodijų savybės, tad antologijos rengėja nusprendė medžiagą grupuoti pagal etnografines sritis: aukštaitičių, žemaičių, Mažosios Lietuvos, užnemuniečių ir dzūkų dainos. Prie šių buvo prijungtos bendresnio pobūdžio žaidimų ir šokių melodijos bei instrumentinė muzika. Jonas Balys tokiu medžiagos skirstymu, atrodo, abejojo, nes vėliau leidinio įžangoje rašė: „Dalykų skirstymas pagal etnografines sritis nėra visai tikslingas, tačiau kai kuriais atžvilgiais parankus. Ir vėl čia buvo žiūrima ne grynai formaliai, t. y., kur dalykas užrašytas, bet daugiau jo išvidinio, pirmoj eilėj muzikalinio pobūdžio, todėl vienas kitas Dzūkuose užrašytas dalykas priskirtas prie Užnemuniečių dainų ir pan. Juk paprastas yra dalykas, kad viena kita melodija gali būti atneštinė iš kitos apylinkės, ten neprigijusi ir tai sričiai nebūdinga“¹⁶. Jadvyga Čiurlionytė pasitikėjo savo išvalgomis ir menine nuojauta. Tiesą sakant, įsigilinti į milžinišką lietuviškų melodijų masyvą tuomet ji dar nebuvo spėjusi, pagaliau Archyve jis ir nebuvo sukaupintas. Melodijų atrankos kriterijai, kuriais ji vadovavosi, vėliau buvo išdėstyti leidinyje. Štai pačios J. Čiurlionytės formuluoti principai: „Ruošiant spaudai lietuvių liaudies melodijų antologiją, buvo ryžtasi atrinkti visas Lietuvos sričių būdingiausias, mažiau žinomas ir originalias melodijas, kurios, be to, dar turėtų ir meninės vertės. <...> taip pat rūpėjo duoti ir tokios medžiagos, kuri turėtų ir mokslinės vertės, būtent, duoti ir pačių primityviausių melodijų pavyzdžių, k. a.: sutartinių, senovinių darbo, piemenų, sūpuoklių ir šiaip įvairių retų ar jau beišnykstančių apeiginių dainų“¹⁷. Buvo pasirinkti, viena vertus, profesionaliosios kūrybos vertės kriterijai (originalumas, meniškumas), antra vertus, siekta mokslui vertingų duomenų – archajiško nykstančio folkloro klodo pateikimo. Taigi mėginta derinti skirtingus medžiagos atrankos principus, kurių sujungimas į vieną – gana rizikingas, vedantis eklektiško rezultato link. Leidinio parengėja tai gerai suvokė: „Toks medžiagos vertinimo ir pareikalavimų skirtumas vertė atrenkant melodijas daryti kompromisus, kurie šio leidinio vieningumą kiek suskaldė,¹⁸ – rašė ji knygos gale įdėtoje apžvalgoje.

Tai rodo ir skirtingoms etnografinėms sritims labai nevienodai pasiskirti vieta – vienoms jos skiriama labai daug, kitoms – visai mažai.

Aukštaičių dainų skyriuje skelbiama 117, žemaičių – 22, Mažosios Lietuvos – 13, užnemuniečių – 42 ir dzūkų – 123 melodijos. Iš šių skaičių jau matyti, kad daugiausia dėmesio Jadvyga Čiurlionytė skyrė dzūkams ir jų senosioms dainoms. Akyliau patyrinėjus aukštaičių skyrių, jame visai nerasime šiam regionui būdingo homofoninio-harmoninio stiliaus, užtat daugiausia vietos skirta monodijai, kurios visi pavyzdžiai imami iš Švenčionių apskrityje (tuo metu vadinamame Vilniaus krašte) užrašytų rinkinių. Galima tvirtinti, kad J. Čiurlionytė čia vadovavosi savo estetiniais ir vertybiniais kriterijais, pagal kuriuos svarbiausias aukštaičių dainas reprezentuoja monodinis stilius. Senasis monodijos klodas itin išsamiai atspindimas dzūkų dainų skyriuje; joms, kaip minėta, J. Čiurlionytė skyrė daugiausia vietos.

Vis dėlto šie knygos „nelygumai“ nemažina J. Čiurlionytės parengtos antologijos reikšmės. Pabrėžtina, jog tai buvo pirmasis toks visą Lietuvą pristatantis melodijų leidinys. Antra vertus, kaip tik dėl savo „estetizuojančio“ pobūdžio šis leidinys daugelį metų buvo itin mėgstamas ir naudojamas lietuvių kompozitorių.

Reikšminga taip pat knygoje pateikta pirmoji Jadvygos Čiurlionytės teorinė studija „Lietuvių etnografinės muzikos apžvalga“ (p. 259–279), kurioje ji aptarė melodijų struktūros ypatybes, jų formavimosi būdus, melodijos ir poetinio teksto santykius. J. Čiurlionytė čia nagrinėja būdingus regionų melodikos bruožus, išskeldama ir pabrėždama jos skirtingumą ir savitumą. Tokių teorinių apibendrinimų iki J. Čiurlionytės niekas nebuvo drįsęs daryti. Studija „Lietuvių etnografinės muzikos apžvalga“ tapo atspirties tašku tolesniems J. Čiurlionytės etnomuzikologiniams tyrimams, kuriuos ji tęsė vėliau, jau pokario metais.

Iš Lietuvių tautosakos rankraštyno fondų matyti, kad ranka užrašinėti dainas Jadvyga Čiurlionytė pradėjo jau po kelių darbo mėnesių. Matyt, tai buvo apskritai pirmas tiesioginis susidūrimas su kaimo dainininkais. Netgi dirbdama pedagoginį darbą, tautosakos rinkimu ji nesidomėjo. Bent jau tokių faktų nėra išlikę. Archyve pradėjusi gilintis į atsiųstus iš įvairių vietų rinkinius (muzikos ekspertas turėjo atrinkti tai, ką pirmiausia reikia įrašyti į fonografo plokšteles), ji iškart atkreipė dėmesį į kai kurių pateiktųjų dainas. Turbūt neatsitiktinai sutapo, jog vienos pirmųjų J. Čiurlionytės ranka užrašytų melodijų buvo dzūkiškos! 1937 m. kovo 31 d. iš dzūkės Karolinos Raklinavičienės ji užrašė nedidelį pluoštelį – keliolika – melodijų, kurių tekstus buvo užrašęs ūkininkas Vladas Ulčinskas¹⁹. Atradusi įdomius senoviškus tekstus, ji tikėjosi tokių pat melodijų. Ir neapsiriko. K. Raklinavičienės padainuotos dainos buvo jai negirdėtos, archajiškos, keistos. Šie pirmieji melodijų užrašymai atlikti jautraus muzikanto ranka: melodijos nesuschemintos, užrašytos jaučiant jų formos struktūrą ir metroritmiką, pažymėti kintami taktai, išryškinta nesimetriška kai kurių melodijų struktūra. Šis pirmasis melodijų pluoštelis pasižymi didele žanrine ir dermine įvairove. Randame rugiapjūtės dainų („Laidosi saulė“, „Augo jevaras vartuose“), advento („Lėkis lėkis sakalėlis“) ir kitų. Įdomus faktas, jog iš šio savo užrašyto melodijų pluoštelio net keturias dainas ji įdėjo į aptartą antologiją – „Tautosakos darbu“ V tomą²⁰.

Jeigu J. Čiurlionytės užrašytų dainų rinkinių ieškotume prieš karą pradėtoje rašyti „Alfabetinėje rinkėjų knygoje“, tai šio pluoštelio dainų ten nėra. Turbūt ir dar ko nors nėra, kaip antai 1939 m. birželio 27 d. datuoto nedidelio 23 dainų rinkinuko, kurio melodijas irgi užrašė J. Čiurlionytė. Knygoje sąrašas prasideda rinkiniu LTR 2100, pažymėtu 1939 m. X. 12 d. data. Tai komandiruotėje į Zarasų apskritį užrašyta medžiaga, iš viso 184 vienetai. Daugiausia tai melodijos dainų, kurių tekstus buvo užrašęs ir atsiuntęs vienas nuolatinių Archyvo bendradarbių Jonas Būga. Atrodo, tai ir buvo pati pirmoji Jadvygos Čiurlionytės tautosakinė ekspedicija. Svarbiausia pateikėja buvo 101 metų amžiaus Marijona Klasčiuvienė iš Bružių kaimo, Antalieptės valsčiaus, padainavusi 81 dainą. Turbūt dėl jos dainų melodijų J. Čiurlionytė ir buvo nusiūsta; senutei jau per sunku buvo atvažiuoti į Kauną įrašyti savo dainų. Tačiau J. Čiurlionytė neapsiribojo tautosakos rinkėju J. Būgos rastais pateikėjais, ji ir pati ieškojo naujų. Ji užrašė 34 melodijas ir tekstus iš kelių rastų dainininkų. Galima spėti, kaip ją nudžiugino pačios surasta ir užrašyta sutartinė „Apynėlis auga“ bei piemenų raliavimas, kurį pateikiame²¹:

MM. 126

Še-mi jau-te-liai ro-lia ro-lia

ka jus ne-gau-bus-jat ro-lia ro-lia

Paminėjome pirmąją J. Čiurlionytės ekspediciją. Čia pravartu trumpai stabtelėti. Lietuvių tautosakos archyvas pateikėjų ieškojo įvairiais būdais: per suburtus rinkėjus ir bendradarbius įvairiose Lietuvos vietose, taip pat ir per laikraščius. Juose nuolat pasirodydavo skelbimai su smulkia informacija, ko Archyvui reikia. Viename tokių skelbimų, J. Balio 1936 m. siųstame į „Lietuvos keleivio“ (leisto Klaipėdoje) redakciją, buvo rašoma: „Ieškomi senovės kaimo dainininkai ir muzikantai“ ir toliau prašoma rašyti į Archyvą, kiek ir kokių dalykų moka, sudaryti sąrašus, pagal kuriuos bus sprendžiama, kviesti juos į Kauną įrašams ar ne. „Iškviestiesiems mokami 7,2 Lt dienpinigiai“. Į tokius skelbimus kaimo žmonės reagavo gana aktyviai, į Archyvą suplaukdavo nemažai pasiūlymų. Matyt, ne paskutinę vietą užėmė ir tie žadėtieji dienpinigiai. Archyvo veiklos pradžioje buvo ką pasirinkti iš pasisūliusių kaimo žmonių, tačiau ilgainiui tapo aišku, kad reikia ir patiems vykti į kaimus, juolab kad vietos rinkėjai ne visi galėjo užrašyti melodijas arba tai darė nepakankamai kvalifikuotai. Galima numanyti, kad būtent J. Čiurlionytei pradėjus dirbti ir kilo mintis, jog reikia vykti į kaimus užrašinėti patiems. Tačiau tokioms komandiruotėms reikėjo gauti aukštesnės valdžios leidimą, nes tai – jau papildomos išlaidos, kurių Archyvas neturėjo. 1938 m. vasario 10 d. J. Balyš rašte Kultūros reikalų departamentui prašo tokio leidimo, smulkiai išdėstydamas Archyvo muzikos ekspertų komandiruočių planą ir numatomas išlaidas²².

Kitas J. Čiurlionytės rinkinys – LTR 2349 – tai 1940 m. birželio mėn. komandiruotėje į Valkininkų apylinkes užrašytos 130 dainų. Įvairaus amžiaus moterys iš Dargužių, Čižiūnų, Daržininkų ir kitų aplinkinių kaimų pateikė daug vertingos medžiagos – darbo, naktigonės, advento, vestuvių ir kitokių dainų. Visas dainas – melodijas ir tekstus – J. Čiurlionytė užrašė viena per šešias dienas. Turint omenyje kelionėms iš vieno kaimo į kitą sugaištą laiką, ji dirbo labai intensyviai.

Ši sėkminga komandiruotė paskatino J. Čiurlionytę patyrinėti, kokios dainos gyvuoja šiek tiek tolimesnėje Merkinės apylinkėje, tad liepos mėnesį – ji vėl komandiruotėje. Dabar su ja vyko ir Archyvo bendradarbis Vincas Knezėnas užrašinėti tekstų. Rinkėjai per šešias dienas užrašė 100 dainų, tarp kurių – archajiškos rugiapjūtės („Prašėsi kanapėlė“, „Oi, aš pjaunu rugelius“, „Bėkit, bareliai“), linarūčio, audimo, daug vestuvių dainų. Šį rinkinį – LTR 2369 – galima vadinti išskirtine dzūkų dainų rinktine: viena po kitos rikiuojasi būdingiausių tipų, įvairios derminės sandaros melodijos. Natos J. Čiurlionytės užrašytos labai preciziškai, – kiek įmanoma dainuojantį pateikėją užfiksuoti. Įsiklausiusi į dermės subtilybes, ji fiksuoja ir temperuoto derinimo neatitinkančią liaudies muzikos dermės skalę, mažesnius nei pusės tono garsų paaukštėjimus arba pažeminimus žymėdama ženklais ↑ ir ↓. Juos šiame rinkinyje ji panaudojo apskritai pirmą kartą („Tautosakos darbu“ V tome šio modernaus žymėjimo dar nebuvo). Pateikiame tokio pažangaus užrašymo pavyzdį²³:

Musical notation for the song "Duok, svokela, su-rio, su-rio, rio." The notation is on a single staff with a treble clef and a 2/4 time signature. The melody consists of eighth and quarter notes. There are two downward-pointing arrows above the notes "ke" and "rio" in the first phrase, indicating a pitch lowering. The lyrics are written below the staff: "Duok, svo - ke - la, su - rio, su - rio, rio." The word "rio" is written on a separate line below the staff.

Šiame rinkinyje randame J. Čiurlionytės užrašytą įdomų dainos „Oi giria giria“ variantą, vienbalsį, mažorinio atspalvio seksttonalinį melodinį tipą; jis visai kitas nei gerai žinomas Čiurlionio harmonizuotasis. Palyginimui pateikiame abi melodijas; pirmą – M. K. Čiurlionio harmonizuotą, paskui – J. Čiurlionytės užrašytą Nedzingėje:

Musical notation for the song "Oi giria giria, girėle xė-lis-ji, pil-na vai-ly paukš-tele (lis)." The notation is on two staves with a treble clef and a 3/4 time signature. The tempo marking "Largo" is written above the first staff. The melody consists of quarter and eighth notes. The lyrics are written below the staves: "Oi gi-ria gi-ria, gi-rė-le xė-lis-ji, pil-na vai-ly paukš-tele (lis)." The word "lis" is written in parentheses.

Oi gi - ria, gi - ria, gi - ria ža -
lio - ji, pil - na dra - bnų pauk - šte - lių.

Visas dainas rinkėjai užrašė iš moterų, nuo 40 iki 97 metų amžiaus. Tarp dešimties rinkinio pateikėjų yra vienas apyjaunis 43 metų vyras, padainavęs lalauninkų dainą „Prašom mergelas priaic prie langelio, vynelis vyno žalia-sai“. Prie dainų platesnių komentarų nėra, tik kai kur nurodomas dainos žanras. Žinios apie pateikėjus taip pat lakoniškos, dažniausiai apsiribojama gyvenimo faktais. Tačiau viena pastaba apie jauniausią rinkinio pateikėją iš Nedzingės (kaip tik ji padainavo dainą „Oi giria giria“), 34-erių metų Anelę Mockevičienę-Piščikaitę, gali būti įdomi įvairiais atžvilgiais, taip pat ir sociologiniu: „Jauna, energinga, net kiek ižūli moteris. <...> Sužinojusi, kad Archyvas kviečia dainininkus į Kauną, atsisakė daugiau dainuoti: ji norinti irgi užsidirbti pinigų ir Kauną pamatyti“. Taigi Archyvo žadami dienpinigiai (7,2 Lt) Dzūkijos kaimiečiams atrodė nemažas uždarbis.

Paskutinis iš turimų J. Čiurlionytės ekspedicijų rinkinių – Antazavės ir Alytaus apylinkėse 1940. VII. 28 – VIII. 6. užrašytos 52 dainos. Iš pradžių lankytasi Antazavės valsčiuje, kur pavyko rasti du įdomius pateikėjus vyrus. Tai 55-erių metų Jonas Gaidys, padainavęs 20 dainų, ir Izidorius Dieninis, apie 100 metų senukas, padainavęs mažiau, bet labai vertingų dainų. Jo rugiapjūtės giesmė „Bėk bėk, bareli, pabėgėk“ buvo spausdinta „Lietuvių liaudies dainyno“ VI tome²⁴.

Bėk, bėk, ba - re - li, pa - bė - gėk,
ve - ja ta - vi, ba - re - li, mer - gos mar - čias.

Kitas šio rinkinio dainas J. Čiurlionytė užrašė Alytaus apskrityje. Bakšių kaime ji rado senutę, 88-erių metų Daratą Paužienę, iš kurios užrašė tik šešias dainas, bet tarp jų buvo labai vertingų darbo dainų. Dvi šios dainos paskelbtos minėtame Dainyno tome²⁵.

Peržvelgus turimus rinkinius paaiškėjo, kad iki 1940 m. vasaros pabaigos Jadvyga Čiurlionytė užrašė apie 500 dainų. Kiekybės atžvilgiu gal tai nėra didelis skaičius, tačiau abejonių nekelia dainų vertė ir užrašymo ko-

kybė. Sprendžiant iš J. Čiurlionytės pastabų apie kitų užrašinėtojų rinkinius, jos požiūrį į dainų užrašymą galima apibūdinti taip: ji siekė užrašyti tai, kas reta, kas būdinga tik tam kraštui ir dar neužrašyta. Ji laikėsi nuostatos, jog tai, ką labai gerai visi žino, kas dar tebeskamba ir yra populiaru, skubaus užrašinėjimo nereikalauja. Be to, ji ieškojo savitesnių, įdomesnių pateikėjų. Juos atradusi, ilgai bendraudavo, išklausydavo visus jų vargus ir džiaugsmus, tada tik pradėdavo kalbą apie dainas. Kai kuriuos sutiktus žmones ji gerai prisiminė ir po kelių dešimtmečių; dėstydamą Konservatorijoje (dabar Muzikos akademija) mėgdavo apie juos pasakoti studentams.

Ranka užrašytos dainos — tai tik mažesnioji Lietuvos tautosakos rankraštyne saugomų J. Čiurlionytės rinkinių dalis. Gerokai didesnę jų dalį sudaro iš fonografo plokštelių iššifruotos melodijos. Šifruoti ji pradėjo netrukus atėjusi dirbti — pradėjusi rengti „Tautosakos darbų“ V tomą. Atrinkimo ir šifravimo darbas jos buvo atliekamas vienu metu, tad plokštes šifravo ne ištisai, bet po vieną ar kelias dainas iš kiekvienos. Atrodo, daugelį iššifruotų melodijų ji rašydavo į katalogo, kurį buvo numachiusi rengti, korteles. Tad rinkiniai, kuriuos dabar turime Archyve, buvo perrašyti vėliau. Vienus rašė pati J. Čiurlionytė, kitus vėliau, po karo, iš kortelių perrašė kiti žmonės, dažnai nenurodę šifruočių autorystės. Todėl prie ranka užrašytų rinkinių „Alfabetinėje rinkėjų knygoje“ įrašyta tik mažesnioji J. Čiurlionytės šifruotų melodijų rinkinių dalis. Istorinės aplinkybės ir karas sujaukė Archyvo darbą, išblaškė žmones. Tai akivaizdžiai rodo ir įrašai šioje knygoje, ir atsiradę netikslumai: prie J. Čiurlionytės 1938—1940 m. šifruotų rinkinių užrašyta 1947, 1948 ir dar vėlesnių metų datos...

Vadovaudamasi folkloristės Z. Puteikienės ir kitų Tautosakos skyriaus vyresnių bendradarbių nuorodomis, šių eilučių autorė spėja, jog esama ne mažiau kaip 15 J. Čiurlionytės šifruotų melodijų rinkinių, kuriuose randame apie du su puse tūkstančio jos šifruotų iš plokštelių melodijų. Dauguma jų — tai dainų melodijos, bet yra ir instrumentinės muzikos.

Niekas kitas Lietuvoje iki J. Čiurlionytės nėra bandęs šifruoti liaudies muzikos įrašų. Tai, ką ji šifravo „Tautosakos darbų“ V tomui, galima laikyti šifruočių praktikos pradžia Lietuvoje. Jose atsispindi ir J. Čiurlionytės požiūris į liaudies melodijos esminius bruožus. Svarbiausia jai buvo neiškreipti dainos melodijos vidinės sandaros: lanksčiai perteikti melodijos metroritmiką ir tiksliai fiksuoti dermės struktūrą bei jos pakitimus. Šių nuostatų ji nuosekliai laikėsi. Tačiau reikia turėti galvoje, kad technika, kurią prieš karą naudojo Čiurlionytė, buvo tikrai plokštelių grotuvas. Antra, dainos, taupant brangių plokštelių plotą, ypač strofinės, buvo įrašomos ne visos, tik du trys posmai. Todėl J. Čiurlionytės šifruotėse, šios dienos akimis žvelgiant, atsispindi ne visi melodijos varijavimo momentai: nebūna pažymėti pakitimai, susiję su poetinio teksto skiemenų skaičiaus kitimu, smulkios melodijos puošmenos, ypač gausios dzūkų dainose. Šios detalės šifruotėse pradėjo atsirasti tada, kai folkloro tyrinėtojai pradėjo naudoti magnetofonus, leidžiančius keisti įrašo greitį — jį lėtinti ir tokiu būdu įsiklausyti į smulkiausias melodijos puošmenas. Be to, turėjo pasikeisti ir kai kurios metodologinės nuostatos, kaip antai požiūris į folkloro pateikėjo

asmenybę, jo įnašą į dainą. Prieš karą folkloristika ir etnomuzikologija folkloro interpretatoriaus problema nesidomėjo, jai dar nebuvo svarbus interpretatoriaus įnašas į melodijos modifikacijas. Dabartinais laikais kartais vyksta netgi per didelis tų problemų fetišizavimas ir, sutelkus dėmesį į smulkias melodijų detales bei norint jų kuo daugiau atrasti bei šifruotėse pavaizduoti natomis, lietuvių liaudies melodija natų popieriuje gali atrodyti panašiai kaip Rytų tautų melodija, kurioje puošmenos įeina į melodijos struktūros pagrindinį pavidalą.

1980 m. pradėjus leisti „Lietuvių liaudies dainyną“, Lietuvių tautosakos archyvo medžiaga buvo aktualizuota: J. Čiurlionytės užrašytos ir šifruotos dainos, kaip ir daugelio kitų tarpukario rinkėjų, pradėjo naują gyvavimo etapą Dainyno tomuose. Iki šiol pasirodžiusiuose keturiolikoje tomų jau paskelbta beveik 200 melodijų iš J. Čiurlionytės rinkinių.

Išvados

Jadvyga Čiurlionytė į lietuvių muzikinę folkloristiką atėjo iš klasikinės muzikos pasaulio, be to, neturėdama specialaus šios srities pasirengimo. Nepaisant to, dėl didelio talento, intelekto, puikaus bendro muzikinio išsilavinimo per labai trumpą laiką ji nuveikė darbus, kurių vertė neišblėso iki šiol. 1937–1940 m. buvo ypač produktyvūs, šiuo laikotarpiu buvo padėti pagrindai visai vėlesnei folkloristinei Jadvygos Čiurlionytės veiklai.

¹ Ž. Ramoškaitės pokalbis su J. Čiurlionyte 1984 m. Asmeninis autorės archyvas.

² Ten pat.

³ J. Čiurlionytė. Atsiminimai apie M. K. Čiurlionį. V., 1973, p. 114.

⁴ J. Čiurlionytė. Curriculum vitae. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.

⁵ Tautosakos darbai, [t.] V. K., 1938, p. V.

⁶ Tai liudija jo raštai, siųsti į užsienį, taip pat įvairiems asmenims bei įstaigoms.

⁷ Pranešimai apie įvyksiantį posėdį. — Lietuvių tautosakos archyvas. Siunčiamieji raštai. 1935.

⁸ Tautosakos darbai, [t.] V, p. V.

⁹ L. Sauka. Zenonas Slaviūnas — folkloristas. — Liaudies kūryba, [t.] 1. V., 1969, p. 321.

¹⁰ Ten pat, p. 322.

¹¹ Dauguma J. Čiurlionytę pažinojusiųjų mini, jog su Archyvo vedėju J. Baliu jos santykiai buvę įtempti ir gana komplikuoti. Tačiau šių eilučių autorei J. Čiurlionytė yra ne kartą pabrėžusi, jog J. Balys buvo „piktas kaip direktorius, bet geras mokslininkas“. Ji visada gerbė J. Balį mokslininką.

¹² G. Četkauskaitė. Dainų kelias. — Liaudies kūryba, [t.] 1, p. 308.

¹³ Ž. Ramoškaitės pokalbis su J. Čiurlionyte 1984 m. Asmeninis autorės archyvas.

¹⁴ Tautosakos darbai, [t.] V, p. V.

¹⁵ Ten pat, p. VI.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Ten pat, p. 257.

¹⁸ Ten pat.

¹⁹ LTR 1073.

²⁰ Tautosakos darbai, [t.] V, Nr. 216–219.

²¹ LTR 2100, Nr. 2.

²² Lietuvių tautosakos archyvas. Siunčiamieji raštai. 1938.

²³ LTR 2369(19).

²⁴ Lietuvių liaudies dainynas, t. 6. Darbo dainos, 1. Parengė V. Misevičienė, melodijas parengė Ž. Puteikienė. V., 1993, Nr. 35.

²⁵ Ten pat, Nr. 345, 398.

JADVYGA ČIURLIONYTĖ'S FOLKLORE STUDIES TO THE YEAR 1940

ŽIVILĖ RAMOŠKAITĖ

Summary

The article deals with the initial stage of folklore activities in the period of 1937–1940 of the foundress of Lithuanian folklore study, ethnomusicologist Jadvyga Čiurlionytė (1899–1992). It discusses the songs recorded then, cipher melodies surviving on phonograph plates, the first folk melody collection of generalized nature ("Tautosakos darbai", Vol. V, 1938) with a clear accent on the importance of that period for the further development of folklore work of Jadvyga Čiurlionytė.

www.llti.lt

Gauta 2000 02 29